

Бенько Н.
(Україна)

До питання походження УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПІСНІ

Українська народна релігійна пісня як фольклорний жанр досі не визначена.

Чекають на свого дослідника такі питання, як витоки народного псалму, сфера його призначення, регіональні особливості, вплив на народну свідомість і мораль, його зв'язки з іншими жанрами фольклору – голосіннями, думами, легендами, повір'ями; її поетична символіка, музичні особливості. Спершу ми хотіли б внести ясність у саме поняття «псалъм». Це слово є народною модифікацією слова «псалом». З грецької мови це слово означає «хвала», «хваління», «хвалебна пісня». Великою трудністю виявилось розмежувати поняття «псалом» («псалма») та «кант».

Російський фольклорист М.Сперанський¹, досліджуючи духовні вірші у російському фольклорі, кантами і псалмами називає такий різновид духовних віршів ліричного характеру, на яких відбився певний вплив Заходу; зокрема про псалми він говорить, що це – наслідування церковних псалмів, отож, це не історичні, а суто ліричні пісні, як і самі псалми, які творам цього типу дали своє ім'я, хоча ці пісні і зберігають іноді у собі оповідний елемент. П.Житецький² псалмами називає духовні вірші «нравоучительного содержания» (тобто ті, що носять дидактичний характер). Сюди ж він відносить майже всі духовні вірші, окрім таких «нравоописательного содержания» (різдвяні та великодні вірші), які зве кантами. П. Демущий³ проводить це розмежування не за змістом цих

творів, а за характером музики, яка їх супроводжує: «Релігійні мотиви складаються в хвалебні канти, то в задушевні псалми, то в епічні декламації, то в сумні історії. Цікаве те, що канти побудовані переважно «на весело», дуже близькі до церковної музики, а псалми – більш-менш «на жалоб» і переходять в народні пісні». Т.Шефер розмежовує ці поняття також з музичного, а не словесного боку: кант – це пізніший за псалъм твір. Він виникає десь на межі 16–17 ст., у середовищі духовенства, «реєнтів», дяків – бакалярів та учнів духовних училищ і ними розповсюджується. Згодом сфера застосування цих пісень розширюється: вони становлять «своєрідну камерну музику» міського населення, виконуються під час урочистих зустрічей духовних і світських високопоставлених осіб, складають вагомую частину духовної драми та вертепу. Псалъм, на думку Т.Шефера⁴, – це кантовий твір на духовну тематику, позацерковна духовна пісня. Кант же – твір, що виростає з псалъму як його відгалуження (з музичної т.з.) – стає відгалуженням партесного співу (кількаголосий твір, 1-й та 2-й голоси якого ведуть мелодію в терцію, а 3-й – дає гармонійну основу). Згодом кант швидко стає світською піснею з її різновидами: філософська, урочисто-вітальна, лірична, жартівлива тощо. Ранні вітальні канти за своєю мелодикою тією чи іншою мірою нагадують урочисті псалми.

© Бенько Н., 1999.

Підсумовуючи, скажемо, що, очевидно, розмежування цих термінів слід провадити дійсно з огляду на їх мелодику та походження.

Отже, псалом – українська народна релігійна пісня книжного походження, мелодика якої уподібнюється до народної пісні. Кант же – твір, що виходить з української народної релігійної пісні з поширенням міської культури, який позначений багатоголоссям і відбиває на своїй мелодиці і текстових особливостях вплив Заходу. Пізніше деякі канти були знову оброблені народом і повернуті у русло народної релігійної пісні. Сам термін «псалом» («псальма») досить неоднозначний у своєму трактуванні. Можна визначити це поняття у двох аспектах – широкому і вузькому. У широкому розумінні псалом (псальм(а)) – поняття, ідентичне поняттю «духовний вірш» або побожна чи духовна пісня. Це спрощена і узагальнена в народі назва всіх, незалежно від походження, творів, спільною об'єднуючою ознакою яких є визначення «духовні» – протиставляючи релігійне (причому лише в його християнському змісті) всьому світському, мирському.

У вузькому розумінні псалом (псальм(а)) – різновид вищеокреслених духовних віршів (за класифікацією М.Сперанського, – «молодший духовний вірш») ліричного чи ліроепічного характеру, джерелом якого були твори іудейської та християнської релігійної лірики, представлені переважно у «Псалтирі», а також твори духовних діячів 16-17 ст. (Д.Ростовського, монаха Германа та інших). На відміну від кантів, що носили характер хвалебний, псалми носили характер молитви і тому часто мова цих творів іде від першої особи. Енциклопедичне визначення зараховує до псалмів і різновиди духовно-моралізаторського канту, що виконувався кобзарями і лірниками; і невідільний цикл героїчного епосу, також деякі моралізаторські думи;

поховальні та поминальні пісні, що виконувалися під час похорону, а також на поминках, переважно релігійного та морального спрямування.

Релігійні пісні (псалми) – пісенні твори, притаманні творчості багатьох народів світу, не лише українцям, а й полякам, росіянам, білорусам, іспанцям, шотландцям, англійцям.

Яким же чином і коли ці пісні з'являються в Україні?

М.Сперанський у своїй праці «Русская устная словестность» стверджує, що духовні вірші могли з'явитися на території Росії не раніше часу прийняття християнства – 10 ст. Однак існувала ще одна проблема: духовний вірш – виразник духовної (релігійної) свідомості народу. У тих віршах і піснях, що ми маємо нині, відбито світогляд народу, в якому проглядає ще багато язичницьких рис, але загалом це твори, що тісно пов'язані з книжним джерелом і відбивають світогляд християнський.

А для того, щоб певний релігійний світогляд склався і знайшов собі відповідне вираження, необхідний час. Духовні християнські пісні не могли скоро зародитися після початку християнства на Русі: сам християнський світогляд дуже повільно заволодівав свідомістю мас. Дослідник висуває припущення, що в 15 ст. духовний вірш у відомій нам нині формі існував у росіян. З 16–17 ст. духовні вірші поширюються у різноманітних збірках.

Практика ж позацерковного співу в Україні існувала здавна. Духовні гімни були відомі ще з часів Київської Русі. В старовинних крюкових книгах трапляються записи «покаянних, уміленних» співів. Згодом з'являються пісні з віршованими текстами. Зміст їх черпали з богослужбних книг, а на мелодиці позначилися впливи народно-пісенної творчості. У цих піснях, – стверджує О.Ко-

шиць⁵, – відбився високоморальний образ українського характеру та його, так би мовити, «природна християнськість» – людяність, а також високий, але лагідний тонус релігійного почуття. Ці пісні складають репертуар «Божих людей», сліпих співаків, які виконують їх під супровід «ліри», інструменту, занесеного до нас із Європи біля 9–10 в. (можливо, так званими «скоморохами» – мандрівними музикантами). Церква знайшла в цих піснях помічний, позацерковний чинник морального виховання народних мас і не переслідувала їх, як пісні поганські «обрядові», й можливо, що вони укладалися при тих захоронках для старих людей та шпиталях для хворих, якими були багаті давні монастирі. Утворюючи ділянку напівцерковну, напівсвітську, релігійні, або, як кажуть в Україні, «лірницькі» пісні були попередниками «Богогласника», що відіграв чималу роль у світській музиці».

Подальший розвиток української релігійної пісні пов'язується з епохою Реформації в Європі. Протестантство утворило у формі (і на підставі) народної пісні хорал із простою гармонізацією, а католицтво – свої зворушливі «Лавді Спірітуалі» (їх складав ще Франціск Ассізький і співали монахи-флягелянти), які народ радо приймає і співає масово. Ця течія дійшла до Польщі, України, де утворюються напівцерковні пісні. Так ці твори оброблюються талановитими поетами – монахами у «Богогласнику» (1790, Почаїв). Це одна з перших друкованих збірок українською мовою, де з'являються українські релігійні пісні, що під впливом авторської обробки стають кантатами. З часом народ переповерне їх собі, особливо ті, що в четвертому розділі «Богогласника» – стануть знову частиною репертуару лірників і кобзарів, які зберегли їх для нащадків.

¹ Сперанський М. Русская устная словесность. – М., 1917. – С. 48–54.

² Житецький П. Мысли о малорусских думах. – К., 1893. – С. 14–18.

³ Демуцький П. Ліра і її мотиви. – К., 1903. – С. 6.

⁴ Шефер Т. Канти і псалми // Історія української музики / За редакцією О. Шреєр-Ткаченко. – К., 1973. – С. 49–50.

⁵ Кошиць О. Про українську пісню й музику. – Нью-Йорк, 1970. – С. 23–24.

